
*О.В. Луговська,
аспірантка НПУ ім. М.П. Драгоманова*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ

Проблема цінності [1] громадянського суспільства заторкує сферу духовного життя кожної особистості і, разом з тим, вимагає її розв'язання, оскільки зосереджує в собі не тільки силу всіх невіршених людством питань, а й несе конкретно-історичний тягар, як наслідок від спроб радикально вирішити цю проблему.

Проголошення незалежною Україною стратегічного курсу на розбудову демократичної, економічно розвинутої, соціально орієнтованої держави зумовлює прискорення процесу її інтеграції у світове співтовариство. Реалізація цього курсу потребує визначення основних ціннісних засад духовного відродження нації і співвіднесення їх з світовою духовною і соціокультурною ситуацією. Актуальність дослідження проблеми цінностей громадянського суспільства, таким чином, зумовлюється не тільки нагальною потребою пошуку загальнозначущих підстав для вибудови фундаментальних морально-ціннісних орієнтирів суспільного розвитку, а й необхідністю визначення відповідного шляху їх формування, який пов'язується із змістом, структурою і характером функціонування індивідуальної ціннісної свідомості.

Питання про вплив та дієвість моральних цінностей в наш час є дуже актуальним. В галузі теоретичної думки відбувається пошук спроб подолати тим чи іншим чином знецінене існування норм, ідей, принципів та ідеалів, збайдужілість людей до них, що є симптомом втрати їх безпосередньої чуттєвої, а значить, і ціннісної форми існування. Обґрунтування фундаментальних цінностей громадянського суспільства може мати не тільки наукове, а й життєво-практичне значення. Це, насамперед, стосується самопізнання та саморозуміння людиною самої себе, що поглиблює здатність людини в оволодінні власними потягами, сприяє адекватній соціально-нормативній регуляції.

Ціннісне дослідження виявляє закономірності загального спрямування руху людини в ціннісному вимірі, а також описує структуру і характер функціонування "ціннісного зрізу" людського буття в суспільстві.

Основоположна ідея громадянського суспільства полягає в поєднанні постійного розвитку суспільства, його удосконалення з розвитком людини – від менш розвинутої особистості до більш розвинутої, від людини світу ворожості, стихії і необмеженої свободи до громадянина суспільства з відповідною сукупністю прав і обов'язків. Становлення громадянського суспільства являє собою процес, в якому одночасно цивілізуються громадяни і відносини між ними.

Об'єктивну оцінку демократичним процесам в українському суспільстві даватимуть у майбутньому. Цьому сприятиме і часова дистанція, і відчуття реальних перетворень, яких ми – сучасники цієї доби – поки ще не в змозі належно оцінити. В останні роки став відчутним процес трансформації загальнолюдських цінностей відповідно до суспільних процесів і розвитку нашого суспільства, яке дістало назву інформаційного суспільства. Не менший прорив українське суспільство здійснило на шляху наближення до європейської спільноти, насамперед, – на рівні закріплення провідних демократичних цінностей. Не обходиться і без труднощів, адже над українським соціумом і досі тяжіють пережитки, стереотипи майже в усіх сферах життєдіяльності. Структурні реформи включають у себе не лише приватизацію, створення ринкової економіки, зміцнення інститутів громадянського суспільства. Насамперед, вони передбачають і трансформацію людської природи, зміну її ціннісно-сміслових орієнтирів, адаптацію до тих умов сучасності, в яких зараз живемо.

Лише після здобуття Україною державної незалежності зроблено надзвичайно важливі кроки в подоланні ознак закритого радянського суспільства на користь відкритого демократичного, громадянського. Першими здобутками на цьому терені є прийняття Конституції, налагодження механізмів соціальної політики, уникнення міжконфесійної та міжетнічної конфронтації та деструктивних процесів, закладання засад адаптації вітчизняного права до міжнародного. Визначивши своїм пріоритетом розбудову правової європейської держави, Україна повинна відбуватися на ґрунті громадянських цінностей, шляхом створення оптимальних умов для становлення й розвитку громадянських форм організації суспільно-політичного життя. Водночас утвердження таких цінностей є передумовою оптимізації етнополітичних відносин в Україні, від чого залежатиме подальша гармонізація відносин різних соціальних груп і етнічних спільнот українського суспільства.

Без демократичних перетворень неможливий подальший розвиток української політичної нації. Це потребує розв'язання проблем сучасного українського суспільства з метою громадянської консолідації в Україні. Існуючі проблеми вимагають належного теоретичного осмислення. Це, зокрема, такі ключові концепти, як система справедливої співпраці, політичної рівності та справедливості, наявність стійкої юридичної традиції (Конституція), громадянські (релігійні, правові тощо) свободи, вільне ринкове господарювання, чесна конкуренція, чітка структура влади (рівний розподіл повноважень гілками влади), рівність громадян перед законом, вільний інформаційний простір, незалежні засоби масової інформації, активна соціальна політика, продуктивна взаємодія різних політичних та інтелектуальних позицій тощо. Назріла необхідність зміцнення традиційних для українського суспільства цінностей. Адже тільки завдяки цьому між

традиціями та інноваціями, між суперечностями, які породжують конфлікти і конфронтацію, можливий початок політичного, суспільного, духовного синтезу альтернативних ідей, стратегій, теоретичних розробок, а іноді й протилежних ідеологічних напрямків, стає можливою сучасна українська нація, її подальший демократичний розвиток. Важливого значення в таких процесах набуватиме роль особистості, перед якою стоїть складне завдання: утвердження конструктивних, фундаментальних перетворень у житті суспільства.

Концепція громадянського суспільства, що почала формуватися в Україні, розвивалась і змінювала свій зміст відповідно до суспільної реальності, які вона позначала. А, отже, розвивались і змінювали свій зміст основні фундаментальні цінності, що лежать в основі існування суспільства як такого. За кілька сот років своєї історії термін “громадянське суспільство став полісемантичним: у різних країнах і в різні епохи цей термін мав різні значення. Тому перед дослідниками стоїть завдання: 1) окреслити нормативний зміст поняття “громадянське суспільство, визначити, що воно являє собою як ідеальний тип; 2) визначити його межі, відокремивши від інших суспільних феноменів – заради деталізації поняття та емпіричного дослідження явища; 3) вивчити громадянське суспільство через з’ясування його спільних рис в різних країнах. На нашу погляд, це питання потребує з’ясування цінностей в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Виконанню цих завдань сприяє періодизація ідеї і практики громадянського суспільства. В ранніх концепціях громадянського суспільства наголошувалося на економіці як його головній складовій частині. Адже саме тут індивіди проявляли себе незалежними суб’єктами суспільної діяльності і, покладаючись на механізми ринкової саморегуляції, прагнули якомога меншого втручання держави у свої справи. Проте, це не означало, що держава не відігравала жодної ролі в становленні громадянського суспільства. Її функції полягали в творенні та впровадженні в життя законів, що були втіленням загальної волі громадян, оберігали непорушність їхніх прав та свобод. В цьому – одна з найважливіших цінностей громадянського суспільства – автономія і саморегуляція громадянами їх життя.

У XVIII ст. поряд з економікою з’явилась інша автономна сфера суспільного життя: сфера громадянського неполітичного спілкування з владою – громадською думкою. Усі справи, що вважались об’єктом громадського інтересу було визнано і сферою громадянської активності, в яку також не мала втручатися держава. З того часу існує переконання, що саморегульована економіка і громадська думка є тими двома шляхами, якими суспільство може дійти до певної єдності між політичними структурами. Саме вони зробили громадянське суспільство – суспільством і допомогли подолати деструктивні тенденції та його можливий розвал. Іншою цінністю громадянського суспільства можна, таким чином, вважати активне виявлення і захист приватних інтересів у публічній сфері.

Ще одну цінність громадянського суспільства, яка створює сприятливі умови для функціонування громадянського суспільства, обґрунтовували І.Кант та Г.В.Ф. Гегель, а саме: нероздільність моралі і права. Люди прагнули усвідомити природу суспільства, в якому вони живуть, природу відносин між колективом, індивідом і владою. Найбільш глибоке розуміння громадянського суспільства можна знайти у Гегеля, який обґрунтував поняття громадянського суспільства не тільки як сукупність індивідів і відносин між ними, але і як “сферу дальності різних громадських інститутів, об’єднаних системою всебічної залежності” [2, 165].

Найважливішими принципами та цінностями, на базі яких функціонує громадянське суспільство, Гегель називає власність, особисту свободу, публічність, загальну обізнаність, інформованість, вільно сформовану громадську думку, справедливі закони, яких повинні суворо дотримуватись громадяни. Елементами громадянського суспільства, за Гегелем, є: системи потреб; система правових установ, що здійснює судочинство; поліція. Кожний індивід прагне вдовольнити лише свої фізичні, егоїстичні потреби й цілі, але зроби це повною мірою може тільки в взаємодії з іншими людьми. Дослідники громадянського суспільства в наш час у спадщині великого філософа відзначають те, що він звернув увагу на складність та неоднозначність громадянського суспільства, вказав на властиві йому суперечності і, в певному розумінні, був провісником концепції плюралізму. З іншого боку, ідеї Гегеля допомагають окреслити нову модель громадянського суспільства, яка відповідала б умовам і потребам держави загального добробуту.

Громадянське суспільство виступає головною діючою силою в процесі демократизації, в основі якої повинна бути надійна соціальна база. Тому ситуація, в якій воно стає жорсткою, непримиренною альтернативою державі, здається, є скоріше винятком, оскільки тільки демократична, соціально спрямована держава може створити демократичне суспільство і лише демократичне громадянське суспільство з надійним соціальним захистом його членів може підтримувати демократичну державу. Принциповим тут є питання про можливість доступу членів громадянського суспільства до матеріальних благ та публічної сфери, що теж має бути сформоване як цінність. Можливості такого доступу залежать від соціальних умов та ціннісних орієнтацій людей, що можуть виявитися самі по собі дуже серйозною перешкодою для участі в громадському житті. Проте, сьогодні є підстави говорити про кризу держави добробуту, яка актуалізує проблему цінностей (моральних, соціальних тощо).

Громадянське суспільство ґрунтується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, невтручання держави в життя громадянського суспільства. Взаємовплив громадянського суспільства і держави є визначальними у забезпеченні демократичного розвитку країни. Однак, ці відносини залишаються формальними і нежиттєвими, якщо вони не будуть наповнені прагненнями і зусиллями громадян країни. Тому доля демократії в Україні, в кінцевому підсумку, залежить від послідовності і відповідальності українських громадян у своїх діях, від того, наскільки дане

твердження укоріниться в їх житті та свідомості. До цієї відповідальності схиляє українців багатотисячна традиція громадянського самоврядування, національна гордість, нарешті, природний розум і життєва мудрість. Все це в єдності формується змалечку, супроводжує до смерті і передається нащадкам – адже виховання в собі свободи і любові до батьківщини є справою всього життя не лише громадянина, а й усього громадянського суспільства, усього народу. Громадянське суспільство – це солідарність і взаємодоповняльність спільноти, коли свобода членів цієї спільноти спрямовується до спільного блага.

Солідарність у такому значенні – це рід взаємності, який не допускає заперечення іншого в принципі. Солідарність пов'язана з моральними почуттями гатунку “ми” [3, 48], як зазначав Р. Рорти, і функціонує, передусім, у формі розуміння, яке, у свою чергу, складається на рівні світогляду. На жаль, зараз у країнах Західної і Східної Європи, втім як і в Україні, знижується почуття солідарності між соціальними групами, між різноманітними етнічними та релігійними групами. Фактично, соціальна солідарність зникає або стає менш важливою для тих, хто дотримується індивідуалістичної позиції. Така картина теперішнього суспільства доводить, що будь-яка дія повинна робити внесок у встановлення та зміцнення соціальної солідарності. Іншою, не менш важливою сферою людської природи, а отже, існування будь-якого суспільства взагалі, в даному випадку громадянського, є сумління, тобто те, що підказує нам, що таке “добре” і що таке “погано”. Саме сумління є невідкладним соціальним інститутам, але певною мірою підлягає схваленню чи осуду співгромадян. Відштовхуючись від власного сумління, приймають громадяни ті рішення, які визначають смисл їх життя. Саме сумління утворюється і розвивається за допомогою різних форм громадянського суспільства. Духовного наповнення психологічна атмосфера громадянського суспільства набуває у національній ідеї. Таким чином, досліджуючи ціннісну атмосферу українського громадянського суспільства, слід передусім звертатись до аналізу глибинних її структур, які спрямовують до аналізу національного характеру, цивілізаційних рис певної культури.

Для України характерним є розвиток громадянського суспільства в тісному зв'язку з інформаційним суспільством, яке набуває обертів з кожним наступним роком і веде за собою якісні зміни у свідомості людей і в їх об'єктивному світі. Чим розвинутішим є громадянське суспільство, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади тими чи іншими її органами або окремими особами, а, отже, тим менша загроза знецінення вже укорінених загальнолюдських цінностей, без яких неможлива поява нових, характерних для даного світу.

Таким чином, традиційні для демократичних держав питання добробуту та рівного доступу до політичного життя сьогодні розглядаються як державні цінності, що, власне, і уможливають досягнення суспільної безпеки й стабільності. Безпека стає визначальним принципом суспільного життя. Водночас спостерігається і трансформація механізмів соціальної солідаризації, політична активність громадян концентрується навколо “нових соціальних питань”, що спричиняє формування нетривалих, ситуативних громадських ініціатив, спрямованих на досягнення короткострокових цілей. Досягнення компромісу на ґрунті демократичних цінностей в сучасних умовах є першим кроком у напрямку консолідації українського суспільства, що так необхідно для побудови “модернізованого” [4, 97] суспільства. Це передбачає удосконалення старих та розробку й запровадження нових демократичних процедур, які уможливуватимуть розвиток культури української громадськості та створення механізмів обговорення і відстоювання своїх інтересів в наш час.

Подальше утвердження цінностей громадянського суспільства суверенної України багато в чому залежить від того, наскільки глибоко і всебічно будуть теоретично розкриті закономірності соціальних явищ на сучасному етапі реформування суспільства. Адже наукова теорія завжди має давати прогноз, створювати інтелектуальні можливості для планування діяльності людей, розвитку суспільних процесів, дій окремого колективу чи особи. Стабільність і еволюційність суспільства залежить від усвідомлення, яким саме повинно бути це суспільство, що є ключовою проблемою суспільствознавства, теорії і практики державного будівництва і суспільного розвитку.

Отже, виходячи з трьох складових, які формують громадянське суспільство – колектив, індивід, державна влада, – вважаємо умовою розвитку громадянського суспільства утвердження і визнання цими складовими однакових цінностей. Домінування одного з цих начал руйнує громадянське суспільство. При пануванні держави над суспільством, чи колективу над особою, чи антиколективного індивідуалізму громадянське суспільство не може повноцінно функціонувати, реалізувати свої можливості. В громадянському суспільстві всі конфлікти між державою, суспільством чи індивідом регулюються правовими і політичними засобами, владою держави, що обмежена законом. Громадянське суспільство – це соціально організована структура, що складається поза межами політичних структур, але перебуває в прямій залежності від змісту і розвинутості цінностей (соціальних, політичних, моральних тощо) суспільства.

Державний суверенітет України вимагає ґрунтовного вивчення проблем громадянського суспільства. В українську державність повинні органічно ввійти такі цінності, як гарантування безпеки громадян як з позицій вимог дотримання прав людини і громадянина, так і з позицій соціально-економічної безпеки в плані доступу громадян до освіти, культури, охорони здоров'я, житла, комунальних послуг тощо.

В процесі будівництва своєї державності Україна має подолати політичне відчуження між суспільством і владою шляхом вироблення технологій вирішення соціальних проблем. На

сьогоднішній день формування громадянського суспільства та його цінностей – процес складної праці для особи, колективу і держави, але тільки їх поєднаними зусиллями можна досягти ідеалів вільного розвитку людини і суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

Абишева А.К. О понятии “ценность” // Вопросы философии. – 1998. – 3.

Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., 1996.

Гражданское общество: истоки и современность. – М., 2002.

Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід. – Львів, 1999.